

Srovnání Dantova Pekla a podsvětí ve starověké mytologii

Již od nepaměti každou lidskou kulturu zaměstnávala otázka, co se s duší člověka stane po smrti. Na tuto otázku nebylo, není a pravděpodobně ani nikdy nebude možné nalézt odpověď, již otázka samotné podstaty lidské duše je velmi složitým problémem. Přesto se však lidé potřebovali zbavit toho děsivého strachu a úzkosti z neznáma, které přijde po krátkém životě pozemském (to koneckonců dělají i dnes, ačkoli spíše individuálně). Proto měli snahu vytvořit si alespoň nějakou představu, co se po smrti bude dít, a předpokládali, že přetrvá určitá podoba lidského života ve formě, jakou znali. Z úvah, jak by posmrtný život mohl vypadat, vznikla v mnoha náboženstvích představa podsvětí.

Ve starověkých polyteistických náboženstvích, jaká byla rozšířena v Egyptě, Mezopotámii a o něco později v Řecku, mělo podsvětí dokonce velmi podobné rysy. Naproti tomu monoteistická náboženství vytvářejí mnohem méně konkrétní představu. Ale jak je tomu u křesťanského Pekla, tak jak ho ztvárnil Dante Alighieri? Je Peklo totéž jako podsvětí? V čem se odlišují a v čem je možné naopak nalézt podobnost? Co se v Pekle a v podsvětí vlastně odehrává? A jakým řádem se tato místa řídí?

Pro tato srovnání je třeba Dantovo Peklo chápat v jeho reálném významu (prosté fyzické zobrazení prostoru Pekla a principy jeho fungování) a odmyslit si jeho různá alegorická pojetí v Alighieriho díle (součást životní pouti člověka, kritika společnosti apod.). Je totiž nutné si uvědomit, že zatímco starověká podsvětí se objevují ve skutečných starověkých mýtech a cílem jejich zobrazení je pouze a jen výklad řádu světa, Božskou komedii lze považovat za autorský mýtus, jehož prostřednictvím se Dante Alighieri snaží především vyjádřit své názory. Zároveň doplňuje představu podsvětí do náboženské víry, ve které tato původně vůbec nefiguruje (v křesťanství je důležitá odměna, zatímco trestem pro hříšníky je její odnětí - zatracení - a hrozbou je Poslední soud, nikoli však fyzické ani jiné tresty).

Vzhled a struktura samotného prostoru Pekla a různých forem podsvětí se pochopitelně vzájemně dosti odlišují. Jedním z nejdůležitějších rozdílů je však jejich umístění. Zatímco poloha Pekla není nijak definována, neboť se nachází kdesi mimo pozemský svět, podsvětí, jak ostatně vyplývá už z jeho názvu, je součástí pozemského světa do té míry, že se nachází přímo pod ním a je s ním propojeno konkrétními průchody. Samozřejmě je možné takto chápat i bránu do Pekla, kterou musí projít Dante, ale rozdíl je v tom, že jakmile jí projde, ocitá se někde zcela jinde a mimo svět, odkud vyšel - prostory propojené branou na sebe místně nenavazují. S tím souvisí i to, že z podsvětí mohou za určitých okolností mrtví projít zase zpět na pozemský svět, kdežto u Pekla je toto zcela vyloučeno (jedinou výjimku tvoří Dante, ten však není mrtvý a je jen svědkem dění v Pekle).

Co se týče uspořádání prostoru Pekla či podsvětí, obvykle je rozděleno na několik oblastí, v nichž se podoba posmrtného života více či méně liší. Duše zemřelých se ihned při vstupu do Pekla či do podsvětí dostávají do jedné z těchto zón, což bez výjimky závisí na jejich předchozím, pozemském jednání, jež je posuzováno vzhledem k danému řádu - onomu řádu, kterým se vše na světě řídí, ať už je spravedlivý, nebo ne.

Popis řeckého podsvětí se v různých starověkých zdrojích trochu různí, protože podoba posmrtného života nebyla dána náboženským dogmatem, ale v základních rysech a principech se shoduje. Ihned za jeho branou, střeženou trojhlavým psem Kerberem, který žádného mrtvého nepouští ven, se nachází Místo pobytu nepohřbených mrtvých, kde musí dlouho bloudit ti, kterým při pohřbu nebyl vložen do úst drobný peníz, jímž je potřeba zaplatit převozníkovi Charónovi. Ostatní mohou přeplout dál, přes řeku Acherón (nebo Styx). Za ní se prostírají Pole nářků a Nejzazší nivy, kde mrtví zůstávají, dokud se zcela neodpoutají od světa živých. Za těmito prostorami už se nachází asfodelová louka nebo pole¹, kde jsou třemi syny Diovými² souzeny duše zemřelých, jež se pak odeberou buď po levé cestě do Tartaru, kde si odpykávají trest hříšníci, nebo po pravé cestě do Élysia³, který je určen pro spravedlivé. Existuje zde i třetí možnost - „ty duše, které vedly na světě průměrný život, protože nebyly ani dobré ani zlé [...], obcházejí na louce asfodelové podobající se beztělým stínům“⁴ a jejich údělem je jednotvárný život. Podsvětí je protkáno řekami - nachází se zde řeky Styx⁵, Flegethón⁶ a Kókýtos⁷, jež se spojují a vytvářejí řeku Acherón⁸. Na asfodelové louce se nachází ještě jedna řeka, která se liší od ostatních - Léthé, řeka Zapomnění, jejíž voda dává zapomenout na minulý pozemský život.

Naproti tomu Dantovo Peklo tvoří přísnější hierarchii. Je zobrazeno jako devět kruhů pod sebou, které jsou směrem dolů stále užší - tvoří tedy jakýsi trychtýř. Ihned za pekelnou branou se nachází ještě předpeklí určené pro ty, kteří nežili hříšně, ale ani ctnostně. Ti sice nemusejí podstoupit žádné fyzické tresty nebo muka, ale jsou odsouzeni k věčnému zoufalství, protože nemají naději ani na spásu, ani na ztracení. Za předpeklím se nachází řeka Acheron, přes kterou jsou převozníkem Charónem převezeni už jen ti, kteří se nějak prohřešili proti Božímu řádu. V prvním kruhu, v limbu, je místo pro lidi, kteří žili ctnostně, ale nemohli poznat pravou křesťanskou víru (například starořeční filosofové a umělci, zkrátka lidé nepokřtění). Ti nejsou trestáni, pouze nemají právo dosáhnout Ráje. U vstupu do druhého kruhu Minos určuje trest na základě provinění. Ve všech následujících kruzích, někdy rozdělených na více okruží, si už skuteční hříšníci odpykávají svůj trest. Čím závažnější hřích spáchali, tím spodnější a užší kruh obývají. Tyto kruhy oddělují různé další výrazné předěly - další dvě řeky, Styx a Flegethón, propast a několik bran či průchodů, které jsou hlídány děsivými bytostmi (například Kerberem, Plutonem, Geryonem, d'ábly, kentaury apod.), aby se nikdo nedostal z Pekla ven.

Na rozdíl od obou předchozích se egyptské a mezopotamské podsvětí nedělí na oblasti tak striktně vymezené podle nějakého obecného pravidla. Je to zkrátka místo, kde má každá duše svůj posmrtný úděl. V mezopotamském podsvětí je zemřelý předveden před bohyni Ereškigal, která rozhodne o jeho osudu. V egyptském podsvětí - Západní říši mrtvých - jsou srdce zemřelých

¹ asfodel je liliovitá rostlina, která zaplňuje tuto podsvětní louku

² Aiakos, Mínos a Rhadamanthys

³ Élysion, neboli Élysejská pole

⁴ Cimrhanzl, T.: *Antická mythologie*, Praha, Aventinum, 1999, s. 192

⁵ řeka Hrůzy

⁶ řeka Ohně

⁷ řeka Nářků

⁸ řeka Vzdechů

zvážena na vahách pravdy a těm, kteří konali dobro, se dostane poct a smějí dlít nejbližší vládcí podsvětí Usírovi, zatímco hříšníci jsou posláni spolu s jinými, provinivšími se podobným způsobem, vykonávat svůj trest. Nejhorší hříšníci jsou sežráni a pohlceni strašlivou obludou Ame. Je tu ještě jeden zajímavý rozdíl oproti řeckému podsvětí - Západní říše je součástí koloběhu slunce, které ve dne svítí nahoře v říši živých a v noci v říši mrtvých, zatímco do řeckého podsvětí sluneční světlo nikdy nepřichází.

Sluší se zmínit i některé další starověké kultury, ač méně rozvinuté. V mnoha z nich je říše zemřelých pouze místem, kde přebývají duše mrtvých po smrti, a všechny mají podobný úděl, bez ohledu na jejich pozemský život. Někde mají zvláštní výsady pouze bojovníci, někde dochází k převtělování duší znalých magie (šamani, druidové apod.). To však už nepatří k představě podsvětí jako takového.

Co se tedy týče porovnání vzhledu Pekla a různých podsvětí, už z názvů míst a jmen postav je zřejmá Dantova inspirace antikou a připodobnění jeho Pekla k řeckému podsvětí, avšak jen v hrubých rysech. V každém podsvětí je důležitý onen okamžik a místo, kdy je duši zemřelého přisouzen posmrtný úděl - soud jeho pozemského života.

Struktura podsvětního prostoru úzce souvisí s jeho funkcí. Zatímco podsvětí bývá místem, kde přebývají duše *všech* zemřelých, Peklo je místem, kde jsou trestáni hříšníci. Liší se také vztah posmrtného života, reprezentovaného podsvětním prostorem, a pozemského života. To velice souvisí s časem, jež duše mrtvých v podsvětí stráví. V křesťanství je posmrtný život mnohem důležitější, neboť teprve on dává pozemskému smysl. Peklo trestá hříšníky věčnými tresty, jejichž prostřednictvím zůstává člověk připoután ke svému hříšnému pozemskému životu, čímž je mu odepřen nadpozemský Ráj. Podobnou bezútěšnou věčnost zažívají hříšníci v egyptském podsvětí, avšak u řeckého podsvětí se přístup trochu odlišuje. „Platón [...] přichází s myšlenkou, že trest v podsvětí je přiměřený velikosti viny a upřímnosti pokání, že hříšník má možnost se očistit a po určité době dosáhnout spásy duše. [...] Tartaros má tedy úlohu křesťanského očiště. Pouze několik nejhorších provinilců je odsouzeno pykat v Tartaru navěky. V Élysiu zůstává navěky rovněž jen několik málo „nejčistších“ stínů, neboť většina duší se po napití vody z Léthé, jež přináší zapomnění na minulý život, převtělí a vrátí na zem. Podle Vergilia [...] je pobyt v podsvětí věčným údělem jen hrstky jednak největších zatracenců, jednak největších vyvolenců. Všichni ostatní tu pobývají pouze po určitou, byť dlouhou dobu několika staletí. Čas strávený v podsvětí tedy vyplňuje prostor mezi dvěma pozemskými existencemi.”⁹ To vlastně znamená, že pozemský život je důležitější než ten podsvětní. Zajímavé však je, že zůstat v podsvětí je pro některé největším trestem a pro jiné zase největší odměnou - pro některé to znamená odnětí jakékoli možnosti změny k lepšímu a pro jiné možnost odpoutat se od starostí pozemského světa. Ať tak nebo tak, většina duší po čase zapomene na svůj minulý život a vrátí se opět do světa živých.

V egyptském podsvětí, jakkoli je jinak pro mrtvé vyloučeno odtamtud uniknout, je však možné nalézt jeden zajímavý paradox. V ostatních podsvětích bývají nejtěžším trestem strašlivá muka,

⁹ Martin, R. a kolektiv autorů: *Slovník řecko-římské mytologie a kultury*, přel. V. Hrubanová, A. Lhotová, T. Mandysová, H. Prousková a V. Sejnuková, Praha, EWA Edition, 1993, s. 200-201

kteřá trvají *věčně*. V egyptské Západní řiši však nejhorší hříšníky pohltí obluda Ame. Tento trest je jaksi nepatřičně definitivní: tím, že netrvá věčně, nezdá se tak trýznivý jako některé jiné tresty, další okolností je pak otázka této druhé smrti a následné existence duše, zda touto cestou vlastně uniká z podsvětí.

Jaký je ostatně princip udělování trestů v různých podsvětích? Tresty v Pekle jsou přidělovány většinou tak, aby jimi byly potrestány právě ty špatné vlastnosti, které hříšníky svedly k jejich hříchu. Tento princip je možné rozpoznat i v řeckém a egyptském podsvětí. Zdá se tedy, že trest vždy závisí na pozemském životě hříšníka. Ale i zde je jedna výjimka, tentokrát v řeckém podsvětí. Pokud je bloudění na Místě pobytu nepohřbených mrtvých také určitým trestem, jelikož „nepohřbení mrtví [...] se mohou dostat na druhý břeh Stygu až po uplynutí několika set let”¹⁰, mrtví v tomto případě nepykají za své hříchy, ale za nedbalost a prohřešek druhých, kteří jim při pohřbu nevložili do úst potřebnou minci. Proto také byly v těchto starověkých kulturách velice důležité rozmanité pohřební rituály, které měly zemřelému zajistit dobré přijetí do říše mrtvých. V křesťanství je to chápáno jinak: nedbalost pozůstalých, kteří by mrtvého nepohřbili jak se sluší a patří, nijak nelimituje zemřelého, jenž už v okamžik smrti zahájil posmrtný život, naopak - důsledky tohoto prohřešku mohou stihnout ty, kteří nesplnili svou povinnost.

Zajímavou kategorií jsou lidé, kteří nekonali dobro ani zlo a potácejí se někde na hranici oblastí podsvětí. V řeckém podsvětí a v Dantově Pekle je pro ně vyhrazeno rozsáhlé území, protože takových lidí je mnoho. Zvláštní je, že jsou vždy hodnoceni spíše negativně a jejich postavení vyvolává pohrdání ostatních. Tím, že nemají konkrétní úděl, se jejich situace zdá zoufalejší a beznadějnější než osud hříšníků, neboť je obklopuje nekonečná jednotvárnost. I v egyptském podsvětí je s podobnými lidmi nakládáno špatně - například ti, kteří dopustili, aby z jejich práce měl užitek někdo jiný, nebo ti, kteří se pachtili za něčím, co nemělo smysl, a nedosáhli toho, jsou potrestáni poměrně tvrdým věčným trestem. Konání těchto lidí lze sice označit za průměrné, protože neublížili nikomu kromě sebe a také ničím nevynikli, přesto jsou z morálního hlediska hodnoceni jako špatní a je jim přisouzeno pachtit se dál, tak jak to dělali celý svůj pozemský život.

Co tedy provinění vlastně znamená? Za co jsou lidé trestáni? Jak již bylo řečeno, trest přichází na základě jednání jednotlivce v průběhu pozemského života. Hodnocení jeho činů je vztaženo pouze k řádu, který na světě panuje. Není důležité, zda je tento řád spravedlivý nebo ne či zda je přísný nebo mírný, není v lidské kompetenci toto posuzovat. Stačí, když lidé vědí, co mají nebo naopak nesmějí dělat. Řád vytváří téměř vždy bohové nebo Bůh a je vlastně interpretací jejich vůle. Křesťanství je v tomto ohledu výjimečné, protože řád má sloužit lidem a jejich soužití a nabádá je ke vzájemné shodě. Ve starověkých náboženstvích se naopak mnohdy lze setkat s tím, že se lidé stanou obětí zlovůle bohů, kteří si navzájem odporují a nakládají s lidským světem, jak se jim zachce.

S tím souvisí i to, jak a kdy jsou lidé za své hříchy souzeni. V Pekle je posuzován souhrnně celý pozemský život člověka, který trval určitý čas, člověk měl možnost své chování po celou dobu

¹⁰ Martin, R. a kolektiv autorů: *Slovník řecko-římské mytologie a kultury*, c.d. (pozn. č. 9), s. 200-201

měnit a pokud, byť až v poslední chvíli před smrtí, litoval svých hříchů, nedostal se do Pekla, ale měl ještě možnost přes Očistec dojít do Ráje. Naopak pokud nelitoval, byl uvržen do Pekla, odkud už nemohl nikdy uniknout, byl uzavřen do své identity z pozemského života a neměl ani možnost později litovat. Egyptské podsvětí je velmi podobné v tom, že úděl duše zemřelého je stanoven okamžitě po vstupu do říše mrtvých a nemá se už nikdy změnit. Zato v řeckém podsvětí plní Tartaros zároveň funkci očistce, jak už bylo zmíněno, a jen pro největší hříšníky se stává peklem.

Ve starověké mytologii lze však nalézt i případy, kdy člověk není souzen až po své smrti, ale je sražen do podsvětí předčasně, z vůle bohů. To se týká především lidí, kteří spáchají nějaký obzvláště hrozný čin nebo se dotknou samotných bohů. Je tedy možný i rozsudek okamžitý, bezprostředně po prohřešku. Toto je samozřejmě spíše výjimkou a obvykle je život člověka hodnocen až po jeho smrti, i tak se ale hříchy sčítají a málokdy odpouštějí, protože lítost nad nimi nehraje při soudu příliš velkou roli.

Zbývá ještě jedna otázka: kdo nebo co řídí to, co se v podsvětí odehrává? Chod Pekla se řídí Božím zákonem, avšak Bůh zde není přítomen a nemůže proto tento řád změnit. Odsouzcům tudíž není ponechána ani mlhavá šance na únik, protože se nemají na koho odvolat - řád Pekla byl dávno ustanoven a nyní již Peklo funguje samo. Ani Lucifera nelze považovat za jeho vládce, protože v Dantově Pekle je jen prostředníkem pro nejtěžší trest, kdy svírá zrádce, nejhorší hříšníky, ve svých ústech. Ve starověkých podsvětích je tomu jinak - existuje tam vládce, obvykle jeden z významných a nejstarších bohů, který má v prostoru podsvětí neomezenou moc a ani jiní bohové se mu tam nemohou vzepřít. V řeckém podsvětí je vládcem bůh Hádés a jeho manželka Persefoné, v egyptské Západní říši panuje bůh Usíre, který je zároveň soudcem, a v mezopotamském podsvětí vládne bohyně Ereškigal. Tento vládce mívá mezi ostatními bohy důležité postavení, protože spravuje oblast, na které velmi závisí správný chod zbytku světa. Může dokonce zákony podsvětí výjimečně porušit, pokud tím neohrozí řád světa.

Každá forma podsvětí se v podstatě snažila odůvodnit uspořádání světa pozemského. Dantovo pojetí pekla v sobě nese zřejmé známky inspirace řeckým podsvětím, avšak používá je spíše jako pozadí či kontext k vykreslení svých vlastních představ, které propojuje nejen s křesťanskými myšlenkami, ale především s myšlenkami své doby.

Prameny:

- Alighieri, Dante: *Peklo*, přel. V. Mikeš, 1. vydání (Praha: Mladá fronta, 1978), 264 stran.
- Petiška, Eduard: *Příběhy, na které svítilo slunce*, 3. úplné vydání (Praha: Albatros, 2003), 159 stran.

Odborná literatura:

- Cimrhanzl, Tůma: *Antická mythologie*, 1. vydání (Praha: Aventinum, 1999), 352 stran.
- Cincibus, Josef a Hromádka, Jiří: *Toulky světem bájí aneb S rozhlasem po stezkách mytologie*, 1. vydání (Praha: Radioservis a. s., 2009), 220 stran.
- Eliade, Mircea: *Dějiny náboženského myšlení II: Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství*, přel. K. Dejmalová, M. Lyčka, J. Našinec, B. Patočková, P. Sadíková a O. Spěváková, 2. opravené vydání (Praha: Oikoymenh, 2013), 539 stran.
- Eliade, Mircea a Cuilanu, Ioan P. (ve spolupráci s H. S. Wiesnerovou): *Slovník náboženství*, přel. M. Lyčka, 2. vydání (Praha: Argo, 2001), 318 stran.
- Martin, René a kolektiv autorů: *Slovník řecko-římské mytologie a kultury*, přel. V. Hrubanová, A. Lhotová, T. Mandysová, H. Prousková a V. Sejnuková, 1. vydání (Praha: EWA Edition, 1993), 303 stran.
- Mikeš, Vladimír: Tu vykročil a já se vydal za ním, in Dante Alighieri: *Peklo* (Praha: Mladá fronta, 1993), s. 241-254.
- Neškudla, Bořek: *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*, 1. vydání (Praha: Libri, 2003), 228 stran.